ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

XLVIII (2003), 1–17

Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose*

VESLAVA ČIŽIK

Lietuvių kalbos institutas

The paper deals with the case marking of nouns in reduced comparative clauses in Lithuanian. A nominative, expected in a reduced comparative clause on the grounds of its subject function in the corresponding full comparative clause (as in* Reikia gyventi kaip drugelis *instead of* Reikia gyventi (taip), kaip gyvena drugelis*) is often optionally replaced with an oblique case, as the noun copies the case marking of the matrix clause noun for which it acts as a standard of comparison. This occurs (i) in adverbial comparative clauses introduced by* (taip), kaip, *e.g.,* Reikia gyventi kaip drugeliui *instad of* Reikia gyventi kaip drugelis, *and (ii) in adjectival comparative clauses of the type* (toks), kaip, *e.g.,* Malonu gauti tokias dovanas kaip žaislus *instead of* Malonu gauti tokias dovanas kaip žaislai. *This case attraction appears to be restrained by two factors: (i) an animacy hierarchy (pronouns and proper names rarely undergo attraction), and (ii) a case hierarchy (the nominative is often replaced with an accusative, less frequently with a genitive or dative, and virtually never with an instrumental).

1. ĮVADAS

Akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* skiria lyginamąsias konstrukcijas, lyginamuosius posakius ir lyginamuosius sakinius. Gramatikose nėra pateikta nė vieno iš šių sąvokų apibrėžimo (žr. Ulvydas, red., 1976: 653, 893; Ambrazas, red., 1996: 634, 690), o apie lyginamąsias konstrukcijas atskirai nekalbama. Skirtumas tarp šių sąvokų nustatomas gramatinės sandaros pagrindu: lyginamąsias konstrukcijas sudaro prielinksniai su vardažodžiais, pvz.: *sunkesnis už akmenį, panašus į tėvą, geriausia už visus*. Pagal savo gramatinę sandarą lyginamieji posakiai yra artimi lyginamiesiems sakiniams: sakiniai turi pasakytą tarinį, o posakiai tarinio neturi. Lyginamieji posakiai yra tartum redukuoti lyginamieji sakiniai – praleidžiama pasikartojanti arba lengvai iš konteksto suprantama informacija, t. y. praleidžiama asmenuojamoji veiksmažodžio forma, pvz.:

(1) *Patikėk, tavo vargai praeis kaip naktis.*

Užuot du kartus pavartojus veiksmažodį *praeiti* (*Patikėk, tavo vargai praeis, kaip praeina naktis*), jis lyginamajame sakinyje nebekartojamas. Pagal ligšiolinių lietuvių kalbos gramatikų terminologiją lyginamasis šalutinis sakinys tokiais atvejais virsta

* Linksnių atrakcijos problema buvo iškelta prof. Axelio Holvoeto. Jis padėjo suformuluoti pagrindines linksnių atrakcijos sąlygas, nustatyti lyginamųjų konstrukcijų tipus, suformuluoti išvadas. Už tai jam esu labai dėkinga.

lyginamuoju posakiu – pagrindinis skirtumas, kaip jau buvo minėta, yra tarinio buvimas ar nebuvimas (jeigu tarinys yra išreikštas – tai lyginamasis šalutinis sakinys, jei neišreikštas – lyginamasis posakis). Gramatikų autorių formuluotės implikuoja, kad tarp „lyginamojo sakinio" ir „lyginamojo posakio" galėtų būti tam tikras reikšmės skirtumas (plg. „tačiau savo reikšme jie kartais beveik nesiskiria", Ambrazas, red., 1996: 634), bet nenurodoma, koks jis galėtų būti, todėl reikšmės skirtumo buvimą kol kas reikia laikyti neįrodytu. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* skiria kokybės, kiekybės ir skirtumo lyginamuosius posakius bei kokybės, kiekybės, santykio ir skirtumo lyginamuosius sakinius, t. y. abiem atvejais skiriami tie patys semantiniai tipai (Ambrazas, red., 1996: 690). Įvairiais požiūriais „lyginamuosius posakius" galima laikyti redukuotais lyginamaisiais sakiniais, bet kadangi tokia sąvoka lietuvių kalbos gramatikos tradicijoje neįprasta, šiame straipsnyje tokios konstrukcijos, kaip *kaip naktis* sakinyje *Tavo vargai praeis kaip naktis,* bus vadinamos ne lyginamaisiais sakiniais, o lyginamosiomis konstrukcijomis. Be to, *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* lyginamasis posakis apibūdinamas kaip „lyginimą reiškianti konstrukcija" (Morkūnas, Ambrazas, red., 1999: 379).

Čia aptariamos lyginamosios konstrukcijos susideda iš lyginamojo jungtuko *kaip* ir tam tikros žodžio formos, išskyrus asmenuojamąją veiksmažodžio formą. Tas žodis sudaro lyginamosios konstrukcijos branduolį ir vadinamas jos pagrindiniu žodžiu. Kiekvienoje lyginamojoje konstrukcijoje pavartojus asmenuojamąją veiksmažodžio formą, ji pavirstų lyginamuoju sakiniu. Nors pačioje lyginamojoje konstrukcijoje veiksmažodis nėra išreikštas, bet jis sąlygoja kitų konstrukcijoje pavartotų žodžių formą, pvz.:

(2) *Lietuvos aš vardą švelnų tau nešu kaip saulę rankose.*

Šiame sakinyje galininko *saulę* ir vietininko *rankose* formos yra lemiamos veiksmažodžio *nešti* sintaksinių savybių: *vardą nešu, kaip nešu saulę rankose,* nors pačioje lyginamojoje konstrukcijoje veiksmažodis nėra išreikštas.

Lietuvių kalbos gramatikoje rašoma: „Jeigu lyginamojo posakio pagrindinis žodis yra linksniuojamas, jis yra linksniu derinamas su sakinio veiksniu ar papildiniu einančiu linksniuojamu žodžiu" (Ulvydas, red., 1976: 657). Pateikiami tokie pavyzdžiai:

(3) *Dabar nelaimė trenkė kaip griaustinis.*
(4) *Aš tave mylėjau kaip ir savo vaiką.*

Nurodoma, kad „lyginamasis posakis *kaip griaustinis* yra šliejamas prie veiksmažodžio *trenkė*, bet jo pagrindinis žodis *griaustinis* yra linksniu derinamas su sakinio veiksniu einančiu daiktavardžiu *nelaimė*. Sakinyje *Aš tave mylėjau kaip ir savo vaiką* lyginamojo posakio pagrindinis žodis *vaiką* derinamas su papildiniu einančiu įvardžiu *tave*" (Ulvydas, red., 1976: 657). Šis gramatikos aiškinimas nėra tikslus. Gramatikoje nekalbama apie tokius atvejus, kai derinimo nėra, pvz.:

(5) *Mums nereikia tokio žmogaus kaip Jonas.*

Remiantis gramatikoje suformuluota taisykle, lauktume: *Mums nereikia tokio žmogaus kaip Jono*. Bet tokio vartojimo nepastebima, todėl neturime pagrindo teigti, kad lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis yra derinamas su sakinio veiksniu ar papildiniu, – bent jau teigti, kad derinimas yra pagrindinis faktorius, lemiantis lyginamosios konstrukcijos pagrindinio žodžio formą. Tai, kad pagrindinis žodis yra linksniuojamas, dar nenulemia linksnių derinimo, tai nėra pagrindinis linksnių sutapimo principas. Todėl kyla klausimas, kas iš tikrųjų lemia arba veikia tam tikro linksnio vartojimą. Lemiamas, t. y. pagrindinis, veiksnys yra semantinė lyginamosios konstrukcijos pagrindinio žodžio funkcija. Palyginkime sakinius:

(6) *Mergelė žydi kaip* ***rožė.***
(7) *Ir mylėjo jį Vytukas kaip savo* ***draugą.***

Pirmajame sakinyje pagrindinis žodis *rožė* atlieka subjekto funkciją, o antrajame sakinyje pagrindinis žodis *draugą* atlieka objekto funkciją. Nustatyti, kokią funkciją atlieka vardažodis, galima atkūrus visą lyginamąjį sakinį:

(8) *Mergelė žydi taip, kaip žydi rožė.*
(9) *Ir mylėjo jį Vytukas taip, kaip mylėjo savo draugą.*

Jeigu redukuotų variantų *kaip rožė*, *kaip savo draugą* nelaikysime sakiniais, tai negalime apibrėžti vardažodžių funkcijų sakinio dalies požiūriu. Galime tik kalbėti apie lyginamojoje konstrukcijoje išlaikytą SEMANTINĘ FUNKCIJĄ. Apibendrintai galima ją apibrėžti kaip subjekto arba objekto funkciją pagal tai, ar vardažodis atitinkamame lyginamajame sakinyje atlieka veiksnio ar (tiesioginio arba netiesioginio) papildinio funkciją. SEMANTINĖ FUNKCIJA lyginamojoje konstrukcijoje atitinka SINTAKSINĘ FUNKCIJĄ lyginamajame sakinyje. Jei vardažodis atlieka subjekto funkciją, tai lauktume vardininko, jei objekto – kitų netiesioginių linksnių.

Tačiau yra sakinių, kuriuose lyginamosios konstrukcijos forma yra priderinta prie tam tikros pagrindinio sakinio vardažodžio formos, nors jų semantinės funkcijos ir nesutampa, pvz.:

(10) *Vanduo šaltas, jam užimdavo žadą ir tekdavo gaudyti orą kaip žuvytei.*

Jei atkurtume lyginamąjį sakinį (*gaudyti orą taip, kaip gaudo orą žuvytė*), pamatytume, kad pagrindinis konstrukcijos žodis atlieka subjekto funkciją, todėl turėtume laukti vardininko:

(11) *Vanduo šaltas, jam užimdavo žadą ir tekdavo gaudyti orą kaip žuvytė.*

Šiuo atveju susiduriame su linksnių atrakcija (*case attraction* arba *case assimilation*). Atrakcija – tai dviejų, tarpusavyje nesusietų tiesioginiu sintaksiniu ryšiu, žodžių formų suderinimas (Matthews 1997: 29). Nurodytame sakinyje lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis *žuvytei* yra linksniu suderintas su pagrindinio sakinio

loginiu subjektu *jam*. Yra tam tikro derinimo linksniu, bet tokių atvejų negalime vadinti tikru derinimu, kadangi tokio termino vartojimas implikuoja tam tikrą sintaksinį ryšį: pasak esamų gramatikų, derinimas yra „priklausomojo žodžio morfologinės formos (linksnio, skaičiaus, giminės) parinkimas pagal pagrindinį žodį" (Ambrazas, red., 1996: 480). Kalbėdami apie derinimą, turėtume vienam iš vardažodžių priskirti pagrindinio žodžio terminą, o kitam – priklausomojo. Bet tarp pagrindinio sakinio vardažodžio ir lyginamosios konstrukcijos vardažodžio nėra tiesioginio ryšio. Be to, derinimas nėra norma, o tik viena iš galimybių, nes dažniau yra vartojami sakiniai, kuriuose vardažodžių formos nederinamos. Todėl tokiais atvejais tikslingiau būtų kalbėti apie linksnių atrakciją, o ne apie derinimą. Šiame straipsnyje bandyta išsiaiškinti, kada pasitaiko tokie linksnių atrakcijos atvejai.

2. EKSPERIMENTO APRAŠAS

2002 m. gruodžio mėnesį buvo apklausta trisdešimt Vilniaus universiteto MIF fakulteto I kurso studentų (amžius – 18–20 metų). Jie kilę iš Vilniaus, Panevėžio, Šiaulių, Klaipėdos, Joniškio, Alytaus, Marijampolės. Studentams du kartus buvo teikiamos anketos su sakiniais, kuriuose buvo galima tikėtis linksnių atrakcijos (dauguma sakinių yra sugalvoti; straipsnyje bus pateikta ir keletas pavyzdžių iš *Lietuvių kalbos gramatikos*, tokie sakiniai turės nuorodą; bus pateikta ir keletas pavyzdžių, rastų VDU tekstyne). Iš dviejų pateiktų vardažodžių formų studentams reikėjo pasirinkti vieną teisingą arba abi formas, jei, jų nuomone, jos galėtų būti pavartotos. Ir vienu, ir kitu atveju buvo pateikiami įvairūs sakiniai (iš viso 75 skirtingi sakiniai; gauta – 2250 atsakymų), operuota tiek bendresnėmis kategorijomis (priklausymas tam tikrai kalbos daliai), tiek ir subkategorijomis (gimine, skaičiumi): norėta nustatyti, ar turi reikšmės kokia kalbos dalis (pvz.: įvardis, tikrinis / bendrinis daiktavardis), kokių kategorinių savybių (pvz.: gyvas / negyvas, skaičiais kaitomas / nekaitomas, vienaskaita / daugiskaita) daiktavardžiai yra vartojami kaip lyginamųjų konstrukcijų pagrindiniai žodžiai (smulkiau apie tai žr. toliau). Linksnių atrakcija pasitaiko tik lyginamosiose konstrukcijose, todėl lyginamieji sakiniai nebuvo tyrinėjami, jais buvo operuota norint išryškinti lyginamųjų konstrukcijų pagrindinių žodžių semantines funkcijas, parodyti, kodėl vartojamos vienos ar kitos vardažodžių formos. Tik atkūrus visą lyginamąjį sakinį, pavartojus veiksmažodžio asmenuojamąją formą galima buvo suvokti lyginamųjų konstrukcijų pagrindinių žodžių semantines funkcijas. Šiame straipsnyje lyginamosios konstrukcijos skirstomos į tam tikras grupes pagal sintaksines funkcijas pagrindiniame sakinyje, pagal vardažodžio semantines funkcijas pačioje lyginamojoje konstrukcijoje, o šios grupės savo ruožtu skaidomos į tam tikrus tipus pagal: 1) priklausymą nuo tam tikros sakinio dalies, 2) priklausymą tam tikrai kategorijai ar subkategorijai. Nuo tipo priklauso, ar linksnių atrakcija įmanoma, ar ne. Pasakymas „linksnių atrakcija netaikoma" reiškia, kad nė vienas iš apklaustų žmonių nepavartojo sakinio su atrakcija arba tas sakinys buvo pavartotas tik vieno žmogaus (tai sudarytų apie 2% visų tam tikro tipo sakinių ir laikoma paklaida). Jei linksnių atrakcija taikoma, galima kalbėti apie fakultatyviąją atrakciją (sakiniai su atrakcija sudaro mažiau kaip pusę visų tam tikro tipo sakinių)

ir vyraujančiąją atrakciją (sakiniai su atrakcija sudaro daugiau kaip pusę visų tam tikro tipo sakinių).

3. LYGINAMŲJŲ KONSTRUKCIJŲ TIPAI

Pagal lyginamųjų konstrukcijų sintaksinę funkciją išskirtini du tipai:

a) lyginamosios konstrukcijos, atliekančios būdo aplinkybės funkciją (t. y. konstrukcijos su jungtuku *kaip* ir atliepiamuoju žodžiu *taip*), pvz.:

(12) *Romas tave myli kaip sūnų.*
[[*taip* [*kaip sūnų*]] *myli*]

b) lyginamosios konstrukcijos, atliekančios pažyminio funkciją (t. y. konstrukcijos su jungtuku *kaip* ir atliepiamuoju žodžiu *toks*, *-ia*), pvz.:

(13) *Visada malonu gauti tokias dovanas kaip žaislus.*
[[*tokias* [*kaip žaislus*]] *dovanas*]

Prieveiksmis *taip* ir įvardis *toks, -ia* gali būti praleisti.

Jeigu atkurtume pilną lyginamąjį sakinį, pamatytume, kad pirmojo tipo lyginamųjų konstrukcijų pagrindinio žodžio funkcija gali būti dvejopa: arba objekto, arba subjekto, pvz.:

(14) *Romas tave myli kaip sūnų.*
= *Romas tave myli taip, kaip mylėtų sūnų.*
(15) *Kam mums pyktis kaip kažkokiems neprotingiems padarams.*
= *Kam mums pyktis, kaip pykstasi kažkokie neprotingi padarai.*

Pažyminio funkciją atliekančios lyginamosios konstrukcijos visos atspindi vieną tipą: lyginamoji konstrukcija *toks kaip X* atspindi lyginamąjį sakinį *toks, koks yra X*. Lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis visada atlieka subjekto funkciją (ji atitinka lyginamojo sakinio veiksnio funkciją), pvz.:

(16) *Visada malonu gauti tokias dovanas kaip žaislus.*
= *Visada malonu gauti tokias dovanas, kokios yra žaislai.*

Iš pateiktų pavyzdžių ryškėja, kad linksnių atrakcija būdinga tokiems sakiniams kaip (15) ir (16), kai lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis, nepaisant atliekamos subjekto funkcijos, gauna tą netiesioginio linksnio formą, kurią turi pagrindinio sakinio žodis, kurio atžvilgiu lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis atlieka lyginimo standarto funkciją. Atrakcija nebūdinga tokiems sakiniams kaip (14), nes juose vartojama pagrindinio žodžio linksnio forma atspindi šio žodžio lyginamajame sakinyje atliekamą objekto funkciją. Taigi linksnio atrakcijos principą galima patikslinti kaip netiesioginio linksnio vartojimą vietoj lyginamojoje konstrukcijoje seman-

tinės funkcijos pagrindu laukiamo tiesioginio linksnio. Toliau dar bus aptartas vienas ypatingas atvejis, kai tokiuose sakiniuose kaip (14) vieną netiesioginį linksnį (galininką) dėl neiginio įtakos keičia kitas netiesioginis linksnis (kilmininkas).

4. LINKSNIŲ ATRAKCIJOS TIPAI

4.1. Pirmiausia aptariami atvejai, kai lyginamoji konstrukcija sakinyje eina būdo aplinkybe, t. y. atvejai, kuriuos iliustruoja anksčiau pateikti (14) ir (15) pavyzdžiai.

4.1.1. Kai lyginamosios konstrukcijos vardažodžio funkcija – objektas, linksnio atrakcijos iš principo negali būti. Šio tipo sakiniuose lyginamosios konstrukcijos pagrindinio žodžio forma sutampa su tam tikra pagrindinio sakinio vardažodžio forma, bet ne dėl atrakcijos, o dėl to, kad abiejų vardažodžių formos yra sąlygojamos to paties veiksmažodžio valentingumo ir atlieka tą pačią objekto funkciją:

kilmininkas:

(17) *Gailiuos tavęs kaip motinos*. Ulvydas, red. (1976: 664) (Sruoga).
plg. *gailiuos tavęs, kaip gailiuos motinos*

(18) *Klierikai jo bijojo kaip ugnies*. Ulvydas, red. (1976: 523) (Mykolaitis-Putinas).
plg. *jo bijojo, kaip bijojo ugnies*

naudininkas:

(19) *Patariu kaip draugui*. Ulvydas, red. (1976: 523) (Sruoga).
plg. *patariu, kaip patariu draugui*

(20) *Jai tik pirštu pamoti tereikia – ir viskas atliekama kaip tikrai poniai*.
Ulvydas, red. (1976: 523) (Simonaitytė).
plg. *jai atliekama, kaip atliekama poniai*

galininkas:

(21) *Jis nešė ją kalnu per kadugyną kaip pūką*. Ulvydas, red. (1976: 664) (Cvirka).
plg. *nešė ją, kaip nešė pūką*

(22) *Vilioja jus kaip kūdikius mažus*. Ulvydas, red. (1976: 664) (Sruoga).
plg. *vilioja jus, kaip vilioja kūdikius*

įnagininkas:

(23) *Marytė apsipylė rauda kaip žarijomis*. Ulvydas, red. (1976: 664) (Vaižgantas).
plg. *apsipylė rauda, kaip apsipylė žarijomis*

(24) *Adomuko pasaulyje nebeliko ištikimybės, kuria galima buvo pasikliauti kaip mūru*.
Ulvydas, red. (1976: 665) (Vaižgantas).
plg. *pasikliauti, kaip pasikliaunama mūru*

Visais šiais atvejais vardažodis išlaiko tą patį objekto linksnį, kurį lemia pagrindiniame sakinyje vartojamas, o šalutiniame sakinyje praleidžiamas veiksmažodis. Lyginamosios konstrukcijos linksnis nėra sąlygojamas derinimu su tam tikru pagrindinio sakinio vardažodžiu. Galima rasti tik vieną atvejį, kai linksnio pasirinkimui padaro įtakos pagrindinio sakinio žodis, kurio atžvilgiu pagrindinis konstrukcijos žodis eina lyginimo standartu. Lyginamosios konstrukcijos galininką gali pakeisti kilmininkas, jeigu pagrindinio sakinio veiksmažodis yra paneigtas, pvz.:

(25) *Paulius nieko taip nedievina kaip šokolado.*
plg. *nieko nedievina, kaip dievina šokoladą*
(26) *Fizikos mokytojas nieko nebara taip kaip manęs.*
plg. *nieko nebara, kaip bara mane*
(27) *Romas nieko taip negerbia kaip draugų.*
plg. *nieko negerbia, kaip gerbia draugus*
(28) *Ona nieko taip nemėgsta kaip barščių.*
plg. *nieko nemėgsta, kaip mėgsta barščius*

Ši linksnių atrakcija yra fakultatyvi: vartojamos ir konstrukcijos su išlaikytu galininku, pvz.:

(29) *Ana nieko taip dažnai nesutinka kaip Petrą.*
(30) *Kristina nieko taip neprižiūri kaip mašiną.*
(31) *Saulius nieko taip nemėgsta kaip tortus.*

Sakiniai su atrakcija sudaro 45,6%, o sakiniai be atrakcijos – 54,4%. Vardažodžių kategorinių savybių įtakos nepastebėta – linksnių atrakcija galima ir su įvardžiais, ir su tikriniais, ir su bendriniais daiktavardžiais (įtakos neturi ir tokios savybės kaip skaičius, gyvas ar negyvas daiktas).

Šiuo atveju vieną objektinį linksnį (galininką) keičia kitas objektinis linksnis (kilmininkas). Tuo šis atrakcijos tipas skiriasi nuo daugumos atrakcijos tipų, kur objektinis linksnis keičia subjektinį linksnį.

4.1.2. Aptarsime dar atvejus, kai lyginamosios konstrukcijos vardažodis atlieka subjekto funkciją. Skirtini keli tipai.

4.1.2.1. Lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, priklausanti nuo asmenuojamojo veiksmažodžio. Šio tipo sakiniams linksnių atrakcija nebūdinga, nes pagrindinio sakinio vardažodis atlieka veiksnio funkciją ir turi vardininko formą, pvz.:

(32) *Jis elgiasi kaip mažas vaikas.* Ulvydas, red. (1976: 657).
plg. *jis elgiasi, kaip elgiasi vaikas*
(33) *Pats sėsiu, šienausiu, drauge su žmonėmis vargsiu kaip protėviai.* Ulvydas, red. (1976: 656).
plg. *vargsiu, kaip protėviai vargo*

4.1.2.2. Lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, priklausanti nuo veiksniu einančios bendraties. Šio tipo sakiniams būdinga atrakcija. Lyginamoji konstrukcija apibūdina pagrindinio sakinio bendratį, kuri eina sakinio veiksniu, pvz.:

(34) *Nieko kito nebeliko tik susiriesti kaip ežiui į kamuoliuką.*
plg. *susiriesti, kaip susiriečia ežys*
(35) *Pralaimėtojams nieko kito nebeliko tik paspukti kaip kojotams.*
plg. *paspukti, kaip pasprunka kojotai*

(36) *Maža garbė išnykti kaip vandens burbulėliui.* Ulvydas, red. (1976: 665) (Cvirka).
plg. *išnykti, kaip išnyksta vandens burbulėlis*

Šiuo atveju lyginamosios konstrukcijos atitinka lyginamuosius sakinius su asmenuojamosiomis veiksmažodžio formomis. Praleidus veiksmažodį, lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis patenka į pagrindinio sakinio beasmenę aplinką ir dėl jos įtakos gauna beasmenėms bendraties konstrukcijoms būdingą loginio subjekto formą – naudininką. Šio linksnio forma yra įprastesnė, nors vartojamas ir vardininkas, pvz.:

(37) *Jei šuo pargriauna vaiką, būtina kuo greičiau susisukti kamuoliuku, kaip ežiukas, ir gulėti nejudant.*

Tokie sakiniai priklauso prie sakinių su vyraujančiąja atrakcija (sakiniai su atrakcija sudaro 76,7%, o sakiniai be atrakcijos – 23,3%).

4.1.2.3. Lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, priklausanti nuo papildiniu einančios bendraties. Lyginamasis posakis apibūdina papildiniu einančią bendratį. Pagal tai, su kuo koreferentiškas lyginamosios konstrukcijos pagrindinis žodis, skirtini keli potipiai:

a) numanomas bendraties subjektas koreferentiškas su pagrindinio sakinio veiksniu (pvz.: *jis pažadėjo dainuoti = jis pažadėjo, kad (jis) dainuos*). Linksnio vartojimo požiūriu šis tipas nesiskiria nuo anksčiau aptarto (4.1.2.1) atvejo, kai lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, priklausanti nuo asmenuojamojo veiksmažodžio (sakiniai (32), (33)), pvz.:

(38) *Jis pažadėjo dainuoti kaip lakštingala.*
plg. *dainuoti taip, kaip dainuoja lakštingala*

b) numanomas bendraties subjektas koreferentiškas su pagrindinio sakinio papildiniu – loginiu subjektu (pvz.: *jam reikia gyventi = reikia, kad jis gyventų*). Linksnio vartojimo požiūriu šis tipas nesiskiria nuo atvejų, kai būdo aplinkybė priklauso nuo veiksniu einančios bendraties (4.1.2.2), pvz.:

(39) *Nesakau, kad reikia gyventi kaip drugeliui visą gyvenimą – nepavyks, jei žmogus turi šeimą, vaikus ir turės už juos atsakyti.*
plg. *reikia gyventi, kaip gyvena drugelis*

Ir šiuo atveju linksnio atrakcija įprasta.

c) numanomas bendraties subjektas koreferentiškas su pagrindinio sakinio tiesioginiu papildiniu (pvz.: *išmokė ją dainuoti*, t. y. *pasiekė, kad ji išmoktų dainuoti*), pvz.:

(40) *Išmokė ją dainuoti kaip vyturėlį.*
plg. *dainuoti, kaip dainuoja vyturėlis*

Šio tipo sakiniams irgi būdinga vyraujančioji linksnių atrakcija (sakiniai su atrakcija sudaro 58,7%, o sakiniai be atrakcijos – 41,3%).

Kaip matyti iš pavyzdžių, linksnio pasirinkimui didelę įtaką turi pagrindinio sakinio sintaksinė struktūra. Jeigu pagrindinio sakinio struktūra yra beasmenė ir lyginamoji konstrukcija eina būdo aplinkybe, apibūdinančia šioje beasmenėje konstrukcijoje vartojamą bendratį, tada pastebimas stiprus polinkis subjekto vardininką keisti beasmenėms konstrukcijoms būdingu subjekto naudininku. Jeigu pagrindinio sakinio konstrukcija yra asmeninė (nors lyginamoji konstrukcija eina ne asmenuojamosios veiksmažodžio formos, o nuo jos priklausomos bendraties aplinkybe), vardininkas išlaikomas.

Atskirai aptartini atvejai, kai lyginamoji konstrukcija priklauso nuo pagrindinio sakinio papildiniu einančios bendraties. Linksnių atrakcija šiuo atveju gali diferencijuoti dvi sintaksines interpretacijas. Sakinys (41), be atrakcijos, turi dvi sintaksines ir semantines interpretacijas, o sakinys (42) su atrakcija – tik vieną:

(41) *Išmokė ją dainuoti kaip vyturėlis.*
(i) 'Išmokė ją dainuoti taip, kaip dainuoja vyturėlis'.
(ii) 'Išmokė ją dainuoti taip, kaip būtų išmokęs vyturėlis'.

(42) *Išmokė ją dainuoti kaip vyturėlį.*
'Išmokė ją dainuoti taip, kaip dainuoja vyturėlis'.

Reikia manyti, kad linksnio atrakcija šiuo atveju turi funkcinę motyvaciją: ji rodo, kad lyginamoji konstrukcija yra susijusi su bendratimi *dainuoti*, o ne su pagrindiniu veiksmažodžiu *išmokė*.

4.1.2.4. Lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, priklausanti nuo padalyvio. Šio tipo sakiniams irgi būdinga vyraujančioji linksnių atrakcija (sakiniai su atrakcija sudaro 60,6%, o sakiniai be atrakcijos – 39,4%). Lyginamoji konstrukcija apibūdina padalyvį, pvz.:

(43) *Jai uždainavus kaip lakštingalai visi nutilo.*
plg. *jai uždainavus, kaip uždainuoja lakštingala*

Kaip rodo tyrimo duomenys, lyginamosios konstrukcijos priklausomybė nuo padalyvio skatina naudininko vartojimą panašiai kaip bendraties atveju.

4.2. Sunkiau yra nustatyti veiksnius, kurie lemia linksnių atrakciją, kai lyginamoji konstrukcija atlieka pažyminio funkciją. Tokios yra lyginamosios konstrukcijos su jungtuku *kaip* ir atliepiamuoju žodžiu *toks*, *-ia*. Kaip jau buvo minėta, šios funkcijos lyginamųjų konstrukcijų negalima suskirstyti pagal pagrindinių žodžių semantines funkcijas, nes jos visos atlieka tik vieną – subjekto – funkciją. Kadangi visos šio tipo lyginamosios konstrukcijos eina daiktavardžių pažyminiais, šiuo atveju pagrindiniame sakinyje vartojama konstrukcija (asmeninė ar beasmenė ir pan.) negali turėti tiesioginės įtakos, bet gali būti netiesioginė įtaka, kadangi pagrindinio sakinio struktūra lemia lyginamosios konstrukcijos žymimo daiktavardžio linksnio formos pasirinkimą. Norint nustatyti linksnio įtaką, tiriamos konstrukcijos buvo suskirstytos pagal linksnį, kuris, pritaikius atrakciją, turėtų pakeisti vardininką:

(a) pagal atrakciją vardininką pakeistų kilmininkas – NOM / GEN
(b) pagal atrakciją vardininką pakeistų naudininkas – NOM / DAT
(c) pagal atrakciją vardininką pakeistų galininkas – NOM / ACC
(d) pagal atrakciją vardininką pakeistų įnagininkas – NOM / INSTR.

Linksnio formos įtaka iš tikrųjų buvo pastebėta: atrakcija labai dažnai taikoma, kai vardininką galima pakeisti galininku (c); atrakcijos paprastai nepastebima, kai pagrindiniame sakinyje yra vartojama įnagininko forma – lyginamojoje konstrukcijoje vardininkas nėra keičiamas įnagininku (d); atvejais, kai pagrindinio sakinio vardažodis išreikštas kilmininku ar naudininku, atrakcija kartais pastebima, o kartais ne (a, b).

Toliau buvo bandyta nustatyti, kokie kiti ne sintaksiniai veiksniai, o paties vardažodžio kategorinės savybės galėtų lemti atrakcijos atsiradimą, kai vartojamos konstrukcijos ir su linksnio atrakcija, ir be jos, t. y. (a) ir (b) tipo sakiniuose. Pradėta nuo bendresnių kategorijų, būtent – kalbos dalies. Pasirodė, kad įvardžiai interpretuojami kitaip negu daiktavardžiai. Taip pat buvo bandyta nustatyti su kokiais daiktavardžiais taikoma linksnių atrakcija, o su kokiais – ne. Šiuo atžvilgiu pasirodė reikšminga tikrinių ir bendrinių daiktavardžių priešprieša. Pagaliau buvo bandyta nustatyti, ar turi įtakos kitos daiktavardžio kategorinės savybės: „gyvas : negyvas“, „skaičiais kaitomas : skaičiais nekaitomas“, „vienaskaita : daugiskaita“. Apklausa neleido nustatyti, ar šios subkategorijos turi įtakos.

4.2.1. Aptarkime pirmąją grupę – NOM / GEN, kai atrakcijos atveju vardininko linksnis pakeičiamas kilmininku. Kaip jau buvo minėta, buvo pradėta nuo bandymo nustatyti, su kokiais vardažodžiais įmanoma linksnių atrakcija, o su kokiais ne. Nustatyta, kad įvardžiams atrakcija netaikoma:

(44) *Man nereikia tokio draugo kaip tu.*
plg. *tokio draugo, koks esi tu*
(45) *Tokių žmonių kaip mes liko nedaug.*
plg. *tokių žmonių, kokie esame mes*
(46) **Man nereikia tokio draugo kaip tavęs.*
(47) **Tokių žmonių kaip mūsų liko nedaug.*

Toliau buvo bandyta nustatyti, su kokiais daiktavardžiais įmanoma linksnių atrakcija, o su kokiais – ne. Paaiškėjo, kad tikriniams daiktavardžiams atrakcija netaikoma, pvz.:

(48) *Jūs dar nematėte tokių žmonių kaip Baranauskai.*
plg. *tokių, kokie yra Baranauskai*
(49) *Ji nemėgsta tokių vyrų kaip Antanas.*
plg. *tokių, koks yra Antanas*
(50) **Jūs dar nematėte tokių žmonių kaip Baranauskų.*
(51) **Ji nemėgsta tokių vyrų kaip Antano.*

Nepavyko nustatyti kitų veiksnių įtakos. Atrodo, kad atrakcija taikoma visiems bendriniams daiktavardžiams:

(i) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, reiškiančiais asmenis, plg. (52), (53); dažniau vis dėlto yra vartojami sakiniai su vardininku, plg. (54), (55):

(52) *Man nereikia tokio vaiko kaip narkomano.*
(53) *Tokių žmonių kaip girtuoklių niekas negerbia.*
(54) *Man nereikia tokio vaiko kaip narkomanas.*
(55) *Tokių žmonių kaip girtuokliai niekas negerbia.*

(ii) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, žyminčiais negyvus objektus: daiktus, veiksmų pavadinimus, abstraktus, plg. (56), (57); linksnių atrakcija šiais atvejais irgi reta, dažniau vartojamos vardininko formos, plg. (58), (59):

(56) *Tokių dokumentų kaip pasų nedera kiekvienam rodyti.*
(57) *Tokios pabaigos kaip kalėjimo jis nesitikėjo.*
(58) *Tokių dokumentų kaip pasai nedera kiekvienam rodyti.*
(59) *Tokios pabaigos kaip kalėjimas jis nesitikėjo.*

(iii) su skaičiais nekaitomais bendriniais daiktavardžiais, plg. (60), (61): ir šiuo atveju linksnių atrakcijos atvejų skaičius yra daug mažesnis už atvejus be atrakcijos, kurie yra įprastesni, plg. (62), (63):

(60) *Klasikinėje kinų kalboje nėra tokio abstraktaus žodžio kaip tiesõs.*
(61) *Nenorime tokių rūpesčių kaip išlaidų.*
(62) *Klasikinėje kinų kalboje nėra tokio abstraktaus žodžio kaip tiesa.*
(63) *Nenorime tokių rūpesčių kaip išlaidos.*

Visus linksnių atrakcijos atvejus, kai vardininkas yra pakeičiamas kilmininku, ir tuos atvejus, kai linksnių atrakcijos nepasitaiko, galima pateikti apibendrintai – žr. 1 schemą.

SCHEMA I. ATRAKCIJOS TIKIMYBĘ LEMIANČIOS VARDAŽODŽIŲ KATEGORINĖS SAVYBĖS

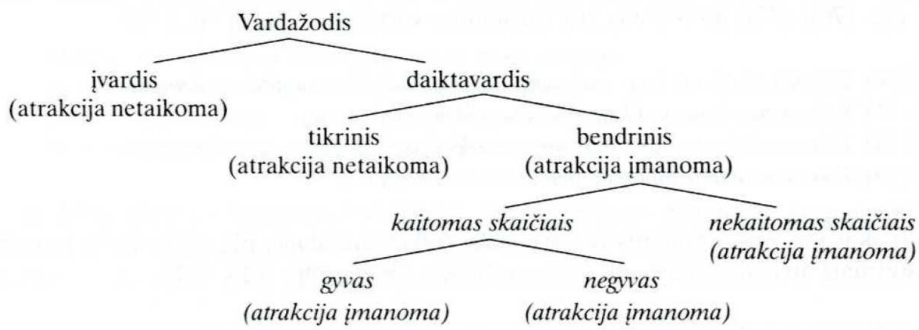

Šioje schemoje kursyvu pateikta dalis galėtų būti patikslinta tolesniais tyrimais: įmanoma, kad tam tikros minėtų kategorinių požymių vertės susijusios su didesne ar mažesne atrakcijos tikimybe, tačiau kol kas tokios sąsajos nepavyko rasti.

4.2.2. Toks pat tyrimas buvo atliktas ir su antrosios grupės sakiniais – NOM / DAT, kai atrakcijos atveju vardininką turėtų pakeisti naudininkas. Kaip ir pirmuoju atveju, buvo bandoma nustatyti, su kokiais vardažodžiais įmanoma linksnių atrakcija, o su kokiais – ne, kokią įtaką turi daiktavardžio kategorijos, savybės. Apklausa parodė, kad situacija yra tokia pat kaip ir pirmuoju atveju: atrakcija netaikoma įvardžiams ir tikriniams daiktavardžiams, bet įmanoma su visais bendriniais daiktavardžiais.

Linksnių atrakcija netaikoma įvardžiams, pvz.:

(64) *Tokio reikalo nepatikėčiau tokiam kaip tu.*
(65) *Tokiems studentams kaip jūs egzaminą pavyks išlaikyti.*
(66) **Tokio reikalo nepatikėčiau tokiam kaip tau.*
(67) **Tokiems studentams kaip jums egzaminą pavyks išlaikyti.*

Taip pat linksnių atrakcija netaikoma tikriniams daiktavardžiams, pvz.:

(68) *Tokiam vyrui kaip Artūras viskas sekasi.*
(69) *Tokiems kaip Kalniai niekas nerūpi.*
(70) **Tokiam vyrui kaip Artūrui viskas sekasi.*
(71) **Tokiems kaip Kalniams niekas nerūpi.*

Linksnių atrakcija taikoma bendriniams daiktavardžiams:

(i) skaičiais kaitomiems bendriniams daiktavardžiams, reiškiantiems asmenis, gyvas būtybes, plg. (72), (73); įprastesnis yra vardininko vartojimas, plg. (74), (75):

(72) *Tokiems paukščiams kaip žvirbliams šalčiai nebaisūs.*
(73) *Tokiam žvėriui kaip liūtui kiškiai nebaisūs.*
(74) *Tokiems paukščiams kaip žvirbliai šalčiai nebaisūs.*
(75) *Tokiam žvėriui kaip liūtas kiškiai nebaisūs.*

(ii) skaičiais kaitomiems bendriniams daiktavardžiams, žymintiems negyvus daiktus, plg. (76), (77); įprastesnis yra vardininko vartojimas, plg. (78), (79):

(76) *Tokiems daiktams kaip mašinoms amerikiečiai skiria labai daug dėmesio.*
(77) *Tokiam mechanizmui kaip dviračiui reikia abiejų ratų.*
(78) *Tokiems daiktams kaip mašinos amerikiečiai skiria labai daug dėmesio.*
(79) *Tokiam mechanizmui kaip dviratis reikia abiejų ratų.*

(iii) skaičiais nekaitomiems bendriniams daiktavardžiams, plg. (80), (81); kaip ir ankstesniais atvejais, įprastesnė yra vardininko forma, plg. (82), (83):

(80) *Tokiam įvykiui kaip vedyboms reikia nors dviejų žmonių.*

(81) *Tokiam užsiėmimui kaip tapybai jis skiria per daug dėmesio.*
(82) *Tokiam įvykiui kaip vedybos reikia nors dviejų žmonių.*
(83) *Tokiam užsiėmimui kaip tapyba jis skiria per daug dėmesio.*

Visus linksnių atrakcijos atvejus, kai vardininkas yra pakeičiamas naudininku, ir tuos atvejus, kai linksnių atrakcijos nepasitaiko, galima pateikti apibendrintai (žr. 1 schemą).

4.2.3. Su galininko ir įnagininko pavyzdžiais buvo padarytas toks pat tyrimas: buvo pateikta sakinių su įvardžiais, tikriniais ir bendriniais daiktavardžiais (skaičiais kaitomais, skaičiais nekaitomais, įvairių formų). Nebuvo pastebėta, kad vardažodžio kategorijos turėtų įtakos didesniam sakinių su linksnių atrakcija vartojimui trečiuoju atveju arba atrakcijos galimybei ketvirtuoju atveju, pavyzdžiui: trečioji grupė – NOM / ACC: vardininkas visuomet gali būti pakeistas galininku nepriklausomai nuo to, su kokiu vardažodžiu jis eina.

(i) linksnių atrakcija įmanoma su įvardžiais, bet dažniau yra vartojamos vardininko formos, plg. (84), (85) ir (86), (87):

(84) *Tokius kaip mus nustebinti sunku.*
(85) *Tokį paniurėlį kaip tave sunku pralinksminti.*
(86) *Tokius kaip mes nustebinti sunku.*
(87) *Tokį paniurėlį kaip tu sunku pralinksminti.*

(ii) linksnių atrakcija įmanoma su tikriniais daiktavardžiais, nors įprastesnės yra vardininko formos, plg. (88), (89) ir (90), (91):

(88) *Jai buvo ne gėda turėti tokį vyrą kaip Brazauską.*
(89) *Visiems kaip pavyzdį galima nurodyti tokius žmones kaip Petrauskus.*
(90) *Jai buvo ne gėda turėti tokį vyrą kaip Brazauskas.*
(91) *Visiems kaip pavyzdį galima nurodyti tokius žmones kaip Petrauskai.*

(iii) linksnių atrakcija įmanoma su bendriniais daiktavardžiais:

(iii a) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, reiškiančiais asmenis, gyvas būtybes, nors taip pat dažnesni yra sakiniai su vardininku, plg. (92), (93) ir (94), (95):

(92) *Ne visi sau leidžia turėti tokią prabangą kaip vaiką.*
(93) *Tokius padarus kaip gyvates pamatysi ne visur.*
(94) *Ne visi sau leidžia turėti tokią prabangą kaip vaikas.*
(95) *Tokius padarus kaip gyvatės pamatysi ne visur.*

(iii b) su skaičiais kaitomais bendriniais daiktavardžiais, žyminčiais negyvus objektus: daiktus, veiksmų pavadinimus, abstraktus; ir šiuo atveju įprastesnės yra vardininko formos, plg. (96), (97) ir (98), (99):

(96) *Visada malonu gauti tokias dovanas kaip žaislus.*

(97) *Deputatai retai ištesi tokius dalykus kaip pažadus.*
(98) *Visada malonu gauti tokias dovanas kaip žaislai.*
(99) *Deputatai retai ištesi tokius dalykus kaip pažadai.*

(iii c) su skaičiais nekaitomais bendriniais daiktavardžiais; kaip ir ankstesniais atvejais, dažniau vartojami sakiniai su vardininko linksniu, plg. (100), (101), (102) ir (103), (104), (105):

(100) *Tokį valgį kaip varškę pagardink grietine.*
(101) *Tokią maisto medžiagą kaip cukrų pagamina ir iš cukrinių runkelių.*
(102) *Daugelis žmonių mėgsta tokį valgį kaip lašinius.*
(103) *Tokį valgį kaip varškė pagardink grietine.*
(104) *Tokią maisto medžiagą kaip cukrus pagamina ir iš cukrinių runkelių.*
(105) *Daugelis žmonių mėgsta tokį valgį kaip lašiniai.*

4.2.4. Ketvirtoji grupė – NOM / INSTR. Įnagininkas, apklausos duomenimis, nepakeičia vardininko, nepriklausomai nuo vardažodžių kategorinių savybių:
(i) linksnių atrakcija netaikoma įvardžiams, pvz.:

(106) *Tokiais tėvais kaip jūs galima didžiuotis.*
(107) *Tapti tokiu kaip tu lengva.*
(108) **Tokiais tėvais kaip jumis galima didžiuotis.*
(109) **Tapti tokiu kaip tavimi lengva.*

(ii) linksnių atrakcija netaikoma tikriniams daiktavardžiams, pvz.:

(110) *Pasigirti tokiais pažįstamais kaip Sopranai gali tik Zasranai.*
(111) *Su tokiu vyru kaip Paleikis ji buvo pasiryžusi viskam.*
(112) **Pasigirti tokiais pažįstamais kaip Sopranais gali tik Zasranai.*
(113) **Su tokiu vyru kaip Paleikiu ji buvo pasiryžusi viskam.*

(iii) linksnių atrakcija netaikoma bendriniams daiktavardžiams:
(iii a) skaičiais kaitomiems bendriniams daiktavardžiams, reiškiantiems asmenis, gyvas būtybes, pvz.:

(114) *Visuomet gali virsti tokiu kaip tėvas.*
(115) *Kiekvienas vaikas susižavi tokiais gamtos sutvėrimais kaip kačiukai.*
(116) **Visuomet gali virsti tokiu kaip tėvu.*
(117) **Kiekvienas vaikas susižavi tokiais gamtos sutvėrimais kaip kačiukais.*

(iii b) skaičiais kaitomiems bendriniams daiktavardžiams, žymintiems negyvus objektus: daiktus, veiksmų pavadinimus, abstraktus, pvz.:

(118) *Nesiūlyčiau tikėti tokiais niekais kaip apkalbos.*

(119) *Domėtis tokiais įvykiais kaip žmogžudystės mėgsta ne kiekvienas.*
(120) **Nesiūlyčiau tikėti tokiais niekais kaip apkalbomis.*
(121) **Domėtis tokiais įvykiais kaip žmogžudystėmis mėgsta ne kiekvienas.*

(iii c) skaičiais nekaitomiems bendriniams daiktavardžiams, pvz.:

(122) *Susirgti tokia liga kaip raupsai nepavojinga.*
(123) **Susirgti tokia liga kaip raupsais nepavojinga.*

Pirmųjų trijų grupių sakiniai (su kilmininku, naudininku ir galininku) rodo fakultatyviąją atrakciją: pirmuoju atveju sakiniai su atrakcija sudaro 14,9%, antruoju – 10,2%, trečiuoju – 17,8%; ketvirtosios grupės sakiniuose (su įnagininku) atrakcija netaikoma.

5. IŠVADOS

Linksnių atrakcija būdinga lyginamosioms konstrukcijoms, bet ne lyginamiesiems sakiniams. Skirtina fakultatyvioji linksnių atrakcija (sakiniai su atrakcija sudaro mažiau kaip pusę visų tam tikro tipo sakinių) ir vyraujančioji linksnių atrakcija (sakiniai su atrakcija sudaro daugiau kaip pusę visų tam tikro tipo sakinių).

Galima išskirti tris linksnių atrakcijos atvejus:

– lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, pagrindinio žodžio funkcija – objektas; dėl neiginio poveikio galininką keičia kilmininkas, pvz.: *Nieko taip nemyli kaip motinos* (vietoj *kaip motiną*);

– lyginamosios konstrukcijos funkcija – būdo aplinkybė, pagrindinio žodžio funkcija – subjektas; vardininką keičia netiesioginis (objekto) linksnis, pvz.: *Vaikui teko susiriesti kaip ežiukui* (vietoj *kaip ežiukas*);

– lyginamosios konstrukcijos funkcija – pažyminys, pagrindinio žodžio funkcija – subjektas; vardininką keičia netiesioginis (objekto) linksnis, pvz.: *Tokį valgį kaip varškę* (vietoj *kaip varškė*) *pagardink grietine.*

Atrakciją gali skatinti arba stabdyti įvairūs veiksniai. Pastebėti tokie veiksniai:

• neiginys: neiginio vartojimas pagrindiniame sakinyje veikia vardažodžių formų derinimą, nors lyginamojoje konstrukcijoje neiginio nėra;

• nefinitinės formos (bendratis, padalyvis): kai lyginamoji konstrukcija eina būdo aplinkybe ir apibūdina bendratį arba padalyvį, pastebimas stiprus polinkis taikyti linksnio atrakciją;

• vardažodžio kategorinės savybės:
  – vardažodžio inherentinės kategorinės savybės (kalbos dalis, tikrinis / bendrinis),
  – linksnis.

Tai, kad linksnių atrakcijos nepastebima su įvardžiais ir tikriniais daiktavardžiais, gali būti sąlygojama M. Silversteino suformuluotos GYVUMO HIERARCHIJOS (ji glaustai išdėstyta straipsnyje: Anderson 1985; plg. dar Kavaliūnaitė 2001). Žodžiams, užimantiems gyvumo hierarchijoje aukštą poziciją, būtent įvardžiams ir tikriniams daiktavardžiams, atrakcija paprastai netaikoma. Šiais abiem atvejais išimtį sudaro saki-

niai su galininku: šio linksnio polinkis taikyti atrakciją yra toks stiprus, kad jis įveikia ir atrakciją stabdančius veiksnius.

Apklausos duomenimis, polinkis atrakcijai stipriausias galininko atveju, t. y., kai vardininką, pritaikius atrakcijos taisyklę, turėtų pakeisti galininkas. Silpniausias polinkis – įnagininko atveju (įnagininkas beveik niekada nepakeičia vardininko), o kilmininkas ir naudininkas užima tarpinę poziciją. 2-oji schema rodo dvi hierarchijas, pagal kurias galima nustatyti atrakcijos tikimybę: viena remiasi gyvumu, antra – linksniu. Kuo aukščiau koks nors žodis kiekvienoje iš šių hierarchijų, tuo mažesnė atrakcijos tikimybė. Abiejų tipų veiksniai gali susikirsti, pavyzdžiui, galininko atveju atrakcija taikoma ir įvardžiams bei tikriniams vardažodžiams:

SCHEMA II. ATRAKCIJOS TIKIMYBĖ PAGAL GYVUMO HIERARCHIJĄ IR PAGAL LINKSNĮ

atrakcijos tikimybė pagal gyvumą ↓		atrakcijos tikimybė pagal linksnį ↓	
	įvardžiai		įnagininkas
	tikriniai		naudininkas ir
	daiktavardžiai		kilmininkas
	bendriniai		galininkas
	daiktavardžiai		

Tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad atrakcijos galimybę lemia ne tik gyvumo, bet ir LINKSNIŲ HIERARCHIJA. Ši hierarchija buvo suformuluota Keenano ir Comrie'o (1977), bet pradžioje ji buvo taikoma sakinio dalims (gramatinėms funkcijoms), o ne linksnių formoms. Vėliau pradėta operuoti ir pačių linksnių formų hierarchijomis (pvz., Pittner 1991). Linksnių hierarchiją (*case hierarchy*) reikia suprasti kaip hierarchiją, lemiančią tikimybę kokiam nors vardažodžiui būti apimtam tam tikros sintaksės taisyklės, atsižvelgiant į tai, kokia jo linksnio forma, arba į tai, kokio linksnio formą jis gali įgyti pritaikius minėtą taisyklę. Kuo aukščiau koks nors linksnis linksnių hierarchijoje, tuo lengviau vardažodžiai, turintys to linksnio formą, apimami tam tikrų sintaksinių operacijų, arba tuo lengviau vardažodžiai gali įgyti šio linksnio formą, jei bus pritaikytos tos sintaksinės operacijos. Pittner vokiečių kalbai teikia tokią hierarchiją: vardininkas < galininkas < netiesioginiai linksniai (naudininkas, kilmininkas, prielinksniniai junginiai) (Pittner 1991: 47). Linksnių hierarchijos funkcinė motyvacija galėtų būti susijusi su Jakobsono pasiūlytu linksnių išsidėstymo modeliu: Jakobsono schemoje periferinę poziciją užimantys linksniai (pvz., įnagininkas) linksnių hierarchijoje galėtų užimti žemesnes pozicijas (plg. Jakobson 1984).

Pagal apklausos duomenis susidariusi linksnių hierarchija rodo tokį pat linksnių pasiskirstymą, tik dėl ribotos medžiagos nepavyko nustatyti, kokia tvarka šioje hierarchijoje turėtų eiti kilmininko ir naudininko linksniai; ją galime pavaizduoti taip:

SCHEMA III. LINKSNIŲ HIERARCHIJA KAIP ATRAKCIJOS TIKIMYBĘ LEMIANTIS VEIKSNYS

vardininkas < galininkas < kilmininkas / naudininkas < įnagininkas

Atrakcijos taisykles galima suformuluoti taip:

(i) kuo aukščiau koks nors žodis linksnių hierarchijoje, tuo lengviau jis prieinamas kaip atrakcijos mechanizmo pradinis taškas; faktiškai tik du linksniai atrakcijos atveju keičiami kitais linksniais: vardininkas ir galininkas. Abu keičiami hierarchijoje žemiau esančiais linksniais;

(ii) kuo aukščiau koks nors žodis linksnių hierarchijoje, tuo lengviau jis gali būti įvestas kaip atrakcijos rezultatas (angl. *target*); kaip anksčiau minėta, vardininkas dažniausiai keičiamas galininku, rečiausiai (jei tai iš viso įmanoma) – įnagininku; tarpinę poziciją užima kilmininkas ir naudininkas; jų tarpusavio pozicija hierarchijoje kol kas neaiški, bent jau atliktas tyrimas neduoda pagrindo priskirti šiems linksniams skirtingas pozicijas hierarchijoje.

Atlikus daug didesnę apklausą, būtų galima pakoreguoti ir patikslinti šiuos rezultatus, tiksliau nustatyti kilmininko ir naudininko vietą linksnių hierarchijoje, galbūt pavyktų nustatyti kitus linksnių atrakcijos veiksnius.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V., red. 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ANDERSON, S. R. 1985: Inflectional morphology. Shopen, T., ed., *Language Typology and Syntactic Description* 3. *Grammatical categories and the lexicon*, Cambridge University Press, 151–201.

JAKOBSON, R. 1984: Contribution to the general theory of case: general meaning of the Russian cases. *Russian and Slavic Grammar. Studies 1931–1981.* Edited by L. R. Waugh and M. Halle, Berlin, New York, Amsterdam: Mouton Publishers (Janua Linguarum, Series Maior, 106), 59–103.

KAVALIŪNAITĖ, G. 2001: Adesyvas Chylinskio Naujojo Testamento vertime. *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 93–111.

KEENAN, E. L., COMRIE, B. 1977: Noun phrase accessibility and Universal Grammar. *Linguistic Inquiry* 8 (1), 63–99.

MATTHEWS, P. H. 1997: *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Oxford: University Press.

MORKŪNAS, K., AMBRAZAS, V., red. 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PITTNER, K. 1991: Freie Relativsätze und die Kasushierarchie. Feldbusch, E., ed., *Neue Fragen der Linguistik*, Tübingen: Niemeyer, 341–347.

ULVYDAS, K., red. 1976: *Lietuvių kalbos gramatika* 3. *Sintaksė*, Vilnius: Mintis.

Veslava Čižik
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva
wieslawa@mail.lt

Gauta 2003 03 25